

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
YANINDA DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI**

Əlyazma hüququnda

XATİRƏ FƏRZƏLİ QIZI HEYDƏROVA

**ABŞ-IN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ
ABŞ-AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MÜNASİBƏTLƏRİ**

İxtisas: 5901.01- Beynəlxalq münasibətlər

**Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ- 2017

İş AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

K.C.Məmmədov

Rəsmi opponətlər: Siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru

A.M.Mirabdullayev

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

M.M.Əliyeva

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin

“Beynəlxalq münasibətlər” kafedrası

Dissertasiya işinin müdafiəsi “_____” _____ 2017-ci il tarixində saat _____da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdindəki FD 02.101 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəh., Lermontov küç., 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2017-ci il tarixində göndərilmişdir.

FD 02.101 Dissertasiya Şurasının elmi katibi

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **S.İ.Məmmədova**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin araşdırılması həm Cənubi Qafqaz regionunun dünyanın siyasi xəritəsində əhəmiyyətli geosiyasi mövqeyi, həm ABŞ-ın hegemon statusu, həm də Azərbaycan Respublikasının bu regionda digər dövlətlərə nisbətən üstün rolu baxımından aktualdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, “Amerika Birləşmiş Ştatları qüdrətli dövlətdir, onun güclü iqtisadiyyatı var. O, demokratiya, dövlət quruculuğu, insan hüquqlarının qorunması sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Onun keçdiyi yol və əldə etdiyi nailiyyətlər yeni müstəqil dövlət olan Azərbaycan üçün örnekdir və bu təcrübədən daim istifadə edəcəyik.”¹

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amilləri konkret olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- birincisi, Cənubi Qafqaz geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi əhəmiyyətə malik bir regiondur. Belə ki, Xəzər hövzəsinin tərkib hissəsi olaraq təbii enerji resurslarına, bu resursları dünya bazarına çatdırmaq üçün yaradılmış boru-kəmərlər şəbəkəsinə sahibdir. Cənubi Qafqazın həm də, Mərkəzi Asiyanın postsovet dövlətlərinə, Yaxın Şərq kimi gərgin bir regiona qonşu olması, Cənubi-Şərqi Avropa ilə də yaxınlığı burada nüfuz sahibi olmaq istəyən dövlətlərin siyahısını bir qədər də genişləndirir və bu siyahıda ABŞ-ın yeri xüsusi olaraq vurğulanır. Bu baxımdan, SSRİ-nin süqutundan sonra, müasir dünyanın yeni çağırışları kontekstində ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətinin mütəmadi olaraq araşdırılması vacibdir;
- ikincisi, global nüfuza malik, dünyada siyasi, iqtisadi, hərbi, mədəni və digər göstəricilər üzrə aparıcı dövlətlərlə müqayisədə qabaqcıl mövqedə duran, dünyanın bir çox təşkilatlarında nüfuza və həlledici səsə malik ABŞ-ın, regionda böyük təbii sərvətlərə sahib, Rusiya və İrandan kənarda nəhəng enerji layihələrinin əsas aparıcı tərəfi olan, sabit daxili siyasi mühit formalaşdıraraq, balanslaşdırılmış xarici siyasət yürüdərək inkişaf edən Azərbaycan

¹ Əliyev Heydər Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cildə, kitab 11. Bakı: Azərneşr, 2003, 453 s., s. 232

Respublikası ilə ikitərəfli münasibətlərinin öyrənilməsi daim aktuallığını saxlayır;

- üçüncüsü, ABŞ-ın ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədr dövlətlərindən biri olaraq Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində fəaliyyəti ikitərəfli münasibətlərin inkişafında prioritet sahələrdən biridir. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra ərazi itkisi ilə nəticələnmiş Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə üzləşmiş və son 25 ildə bu məsələnin həllində dünya birliyinin, o cümlədən ABŞ-ın dəstəyinə ehtiyac duyur. ABŞ-ın Ermənistan Respublikası ilə münasibətləri, Minsk Qrupunun həmsədri olaraq fəaliyyətinin nəticəsizliyi, Azərbaycan Respublikasının qarşılaşdığı ikili standartlar fonunda çoxtərəfli əməkdaşlığın təhlili xüsusilə əhəmiyyətlidir;

- dördüncüsü, enerji resurslarının tədqiqi, emalı və ixracı məsələlərində çoxillik dünya təcrübəsinə malik ABŞ şirkətlərinin Xəzərin Azərbaycan sahillərinə cəlb olunması, o cümlədən demokratik dövlət quruculuğuna, liberal dəyərlərə sahib bir dövlət olaraq bu cür keyfiyyətlərin öz ölkəmizə də ixrac olunması baxımından da əməkdaşlığın zəruriliyi önə çıxır. Bu baxımdan da ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində Amerika Birləşmiş Ştatları-Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin tədqiq edilməsi, bu münasibətlərin inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, hansı sahələr üzrə inkişafın yüksək və ya zəif olmasının təhlil edilməsi, bunun səbəblərinin izah edilməsinə cəhd göstərilməsi, perspektiv münasibətlərdə qarşıya çıxan maneələrin aydınlaşdırılması və s. elmi-siyasi aktuallıq kəsb edir.

Beləliklə, göründüyü kimi, qeyd olunan məsələlərin Azərbaycan siyasi elmində araşdırılması vacib və zəruri olmaqla təqdim olunan tədqiqat işinin əhəmiyyəti və aktuallığını şərtləndirir.

Problemın işlənmə dərəcəsi. Tədqiqat mövzusunun müxtəlif aspektlərinə bir çox Azərbaycan və xarici müəlliflərin əsərlərində müraciət olunmuşdur. Bu baxımdan, ilk növbədə Azərbaycan tarixinə silinməz iz qoyan Ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının zəngin tarixi təcrübəsinə, zəkasına və dünyagörüşünə əsaslanan “Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildli kitablar toplusu əvəzolunmaz əsərdir. Onun uğurlu siyasətinin davamçısı, müstəqil

Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafının təminatçısı Prezident İlham Əliyev cənablarının “İnkişaf-məqsədimizdir” kitablar toplusu isə dövlətimizin dinamik inkişaf xəritəsi, apardığı daxili və xarici siyasətin, əldə edilmiş nailiyyətlərin hesabatı kimi dəyərləndirilə bilər. Zəngin elmi mənbə olaraq hər iki əsərdə problemin bir sıra aspektlərinin təhlili yer alır.²

Tədqiq edilən mövzu ilə əlaqədar məsələlər akademik Ramiz Mehdiyevin, professor Əli Həsənovun, professor Novruz Məmmədovun, Azərbaycan Respublikasının ABŞ-da ilk fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Hafız Paşayevin bir çox əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu əsərlərdə ABŞ-ın rəhbərliyi ilə formalaşmış yeni birləşmiş dünya nizamı, demokratiya şüarı altında onun öz milli mənafeyinə xidmət göstərən siyasətinin törətdiyi real nəticələr, Cənubi Qafqazda Sovet İttifaqının dağılmasından sonrakı durum, ABŞ-Rusiya qarşdurması, Qafqaz-Xəzər regionunda Azərbaycan Respublikasının müstəqil subyekt kimi fəaliyyəti və s. bu kimi məsələlərin geniş təhlili verilmişdir.³

Cənubi Qafqazda geosiyasi mübarizənin əsas aspektləri, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət prioritetləri və regionda tarazlaşdırmış diplomatiyası İ.Hüseynovanın, M.C.Qasımlının, R.Mustafayevin, P.Darabadinin, İ.Musanın, A.Mirabdullayevin,

² Əliyev Heydər Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cildə, kitab 8. Bakı: Azərənşr, 1998, 488 s. Əliyev İlham İnkişaf-məqsədimizdir. 32 cildə, kitab 16. Bakı: Azərənşr, 2014, 376 s.

³ Mehdiyev R. İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat Evi, 2015, 221 s.; Həsənov Ə.M. Azərbaycan-ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru [oktyabr 1991-avqust 1997], Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997, 103 s.; Həsənov Ə.M. Azərbaycan geosiyasəti. Dərslik. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2015, 1056 s.; Məmmədov N. İ. Geosiyasətə giriş. İki cildə. II cild. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2011, 416 s.; Paşayev H.M. Yüksəkliyə doğru: Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı ilk səfirinin seçilmiş məqalələri. Bakı: Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti, 2008, 339 s.; Məmmədov N. İ. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, 264 s.

E.Nəsirovun, E.Əhmədovun, E.Nəsibovun və digər Azərbaycan alimlərinin elmi əsərlərində də tədqiq olunmuşdur.⁴

Problemin tədqiqi ilə əlaqədar ABŞ və dünyada gələcək durum, ayrı-ayrı məkanlara onun nüfuzunun təsiri və təsirsizliyi nəticəsində yarana biləcək vəziyyət, xarici siyasətin əsas istiqamətləri, böyük dövlətlərlə münasibətləri və digər bu kimi məsələlər Z.Bjezinskinin, S.Xantinqtonun, N.Xomskinin, C.Fridmanın, A.P.Barişevin, V.V.Soqrinin, K.S.Hacıyevin, S.S.Jilsovun, İ.S.Zonnun, T.A.Şakleinanın, A.V.Şişovun və digər xarici müəlliflərin əsərlərində təhlil olunmuşdur.⁵

⁴ Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı: Çapağolu, 2008, 672s.; Qasımlı M.C. Azərbaycan Respublikasının diplomatiya tarixi/ Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. II hissə. Bakı: Mütərcim, 2015, 648 s.; Mustafayev R.Yüz birinci Şans. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, 196 s.; Дарабади П. Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века. Москва: Издательство Весь Мир, 2010, 216 с.; İsmayıl M. Azərbaycanın xarici siyasəti, III hissə: Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 776 s.; Mirabdullayev A.M. Rusiyanın postsovet məkanında geostrategiyası. Bakı: Elm, 2008, 332 s.; Nəsirov E.X. Azərbaycan Respublikası-ABŞ münasibətləri: 1991-1997-ci illər: Tarix elm.nam..... dis. Bakı: Dövlət Universiteti, 166 s.; Əhmədov E. Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətləri. Bakı, "Letterpress" nəşriyyat evi, 2013, 448 s.; Nəsibov E. M., ABŞ və Türkiyənin Cənubi Qafqazda maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı: Çıraq nəşriyyatı, 2006, 310 s.

⁵Brzezinski Z. Second chance: three presidents and the crisis of American superpower.New York:BASIC BOOKS 2008, 250 p.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т.Велимеева. Москва: Издательство АСТ, 2011, 571 с.; Хомский Н. Как устроен мир. Пер. с англ. А.Ю.Кабалкина. Москва: Издательство АСТ, 2014, 447 с.; Барышев А.П. Современная стратегия США и НАТО (в контексте проблем национальной безопасности России). Москва: ОГИ, 2011, 248 с.; Согрин В.В. США в XX-XXI веках: Либерализм, Демократия, Империя. Москва: Издательство Весь Мир, 2015, 592 с.; Фридман Дж. Следующие 100 лет: прогноз событий XXI века / Джордж Фридман; [пер. с англ. А. Калинина, В. Нарицы, М. Мацковский]. М.: Эксмо, 2010. 336 с.; Гаджиев К.С. Кавказский узел в геополитических приоритетах России. Москва: Логос, 2010, 512 с. и др.

Beləliklə, mövzu üzrə elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, qeyd edilən əsərlərdə məqsəd olaraq konkret şəkildə ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində ABŞ- Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin tədqiqi qoyulmadığından, mövzunun ayrı-ayrı məqamlarına və aspektlərinə xüsusi diqqət yetirilsə də belə, problemin təhlili bütünlüklə əhatə olunmamış olaraq qalır. Məhz buna görə də bu istiqamətdə geniş və sistemli araşdırmaya ehtiyac duyulur. İkitərəfli münasibətlərdə hələ də həllini gözləyən bir sıra məsələlərin mövcudluğunu nəzərə alsaq, həmin problemlərin aradan qaldırılması üçün onların yenidən araşdırılaraq, çatışmamazlıqlarının üzə çıxarılması münasibətlərin hamar yolla irəliləməsinə müsbət təsir göstərə bilər. Bütün bu amillər nəzərə alınaraq mövzunun kompleks şəkildə yenidən araşdırılmasına cəhd göstərilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətləri, predmetini isə həmin münasibətlərin xüsusiyyətləri və istiqamətləri, eləcə də perspektiv inkişaf imkanları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin xarakterini, bu əməkdaşlığın müasir durumu və gələcək perspektivlərini, münasibətlərdə ümumi maraqları və ziddiyyətli məqamları təhlil etməklə kompleks şəkildə elmi əsaslarla tədqiq edilməsindən ibarətdir.

Həmin məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Qlobal proseslər və dəyişikliklər kontekstində Cənubi Qafqaz regionunun əhəmiyyətinin elmi öyrənilməsi;

- Cənubi Qafqazın Rusiya, İran və Türkiyə üçlüyünün regionda ənənəvi maraqlarının formalaşmasına təsir edən amillərin araşdırılaraq dəyərləndirilməsi;

- Cənubi Qafqaz regionunun ABŞ-ın həm geostrateji, həm də geoiqtisadi maraqlarında yeri və rolunu şərtləndirən amillərin araşdırılması;

- ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin xarakterinin müəyyənləşdirilməsi və cari vəziyyətinin təhlil edilməsi;

- Beynəlxalq layihələrin reallaşdırılması baxımından Azərbaycanın rolunun dəyərləndirilməsi;

- ABŞ-Ermənistan münasibətləri, eyni zamanda ABŞ-ın Dağlıq Qarabağ separat rejiminə dair mövqeyi fonunda ABŞ-Azərbaycan Respublikası əlaqələrinin araşdırılması;

- Azərbaycana qarşı tətbiq edilən ikili standartların səbəblərinin və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə mane olan proseslərin təhlil edilməsi;

- Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi baxımından beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlığın tədqiqi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işinin nəzəri əsaslarını ilk növbədə Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının mövzu ilə bağlı irəli sürdüləri konseptual müddəalar, həmçinin ümumilikdə beynəlxalq münasibətlər sisteminin müxtəlif aspektlərini tədqiq edən, o cümlədən ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin formalaşdırılması və strateji tərəfdaşlığa yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirdikləri siyasi kursun təhlil edildiyi fundamental elmi əsərlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını isə beynəlxalq münasibətlər və siyasi elmlər sahəsində qəbul edilmiş analiz və sintez, ümumiləşdirmə, induksiya və deduksiya, tarixi təsvir, müqayisəli və sistemli siyasi təhlil metodları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyini ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində ABŞ-Azərbaycan Respublikası əməkdaşlığının formalaşması, inkişafı və əsas istiqamətlərinin kompleks tədqiq edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyini aşağıda qeyd olunmuş xüsusiyyətlərlə səciyyələndirə bilərik:

- Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi əhəmiyyəti və yeri, regional və qeyri-regional aktorların xarici siyasətində regiona münasibətdə mövqeyi yeni geosiyasi reallıqlar nəzərə alınaraq araşdırılmışdır;

- Soyuq müharibə başa çatandan sonra ABŞ-ın Cənubi Qafqaza dair formalaşan siyasəti müqayisəli formada təhlil edilmiş və yeni tendensiya müəyyənləşdirilmişdir ki, bunlar araşdırma nəticəsində əldə etdiyimiz nəticələrdə əksini tapmışdır;

- ABŞ-Azərbaycan Respublikası arasında diplomatik münasibətlər qurulmasından bu günə kimi əməkdaşlığın inkişaf xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir;

- ABŞ-ın Minsk Qrupunun həmsədr dövlətlərindən biri kimi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində fəaliyyətinin nəticəsizliyi və münaqişənin sülh yolu ilə həllində onun fəaliyyətinin daha intensivləşməsinin vacib olmasını şərtləndirən amillər aydınlaşdırılmışdır;

- İri enerji layihələrinin əsas dövləti kimi Azərbaycan Respublikasının əhəmiyyəti, ABŞ-ın Əfqanıstan siyasətində sülhməramlı əməliyyatlarının əsas dəstəkverici dövləti kimi, həmçinin dünyəvi müsəlman dövlət olaraq Azərbaycan Respublikasının ABŞ-ın regiona dair siyasətində mühüm rolu araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin əsas müddəaları bu istiqamətdə gələcək tədqiqat işlərinin aparılmasında, beynəlxalq münasibətlər fənninin tədrisi üçün müvafiq problemlərlə bağlı müəhazirə və seminar materiallarının, dərsləklərin hazırlanmasında, eləcə də Azərbaycanın xarici siyasətinə dair dövlət orqanlarının, xarici siyasət institutlarının, beynəlxalq və regional məsələlərlə bağlı dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının praktiki fəaliyyətlərində istifadə edilə bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda müzakirə edilmiş və müdafiəyə tövsiyə olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas müddəaları və nəticələri müəllif tərəfindən Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunan elmi jurnallarda, habelə müxtəlif ali məktəblərdə keçirilən doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfranslarının materiallarında elmi məqalə və tezislər formasında dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. İş giriş, altı yarımfəsildən ibarət üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiq olunan mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi təhlil edilir, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri-metodoloji əsasları müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi və nəzəri-praktiki əhəmiyyəti göstərilir.

Dissertasiyanın **“Postsovet dönəmi ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti”** başlığı altında təqdim edilən **birinci fəslin “Yeni dünya düzəni şəraitində Cənubi Qafqazda geosiyasi reallıqlar”** adlanan **birinci yarım fəslində** regionun coğrafi sərhədləri, geosiyasi durumu, SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin düşükləri vəziyyət, həyata keçirdikləri siyasət müqayisə edilmiş, eyni zamanda regionla tarixən bağlı olan Rusiya, İran və Türkiyənin bölgəyə dair maraqları və ərazidə nüfuz uğrunda apardıqları mübarizə tədqiq edilmişdir.

SSRİ-nin süqutu yeni dünya düzəninə formalaşmasına, beynəlxalq münasibətlər sisteminin yeni çağırışlarla qarşılaşacağına işarə idi. Belə ki, İttifaqın dağılması ilə yeni müstəqil dövlətlərin yaranması nəinki ənənəvi region, həmçinin dünya dövlətləri qarşısında yeni imkanlar açmış, Cənubi Qafqaz əsrlər boyu mövcud olmuş rəqabət arenasını statusunu bərpa etmişdi. Belə mürəkkəb bir məqamda ölkə rəhbərliyinin uğurlu siyasəti nəticəsində 90-cı illərin ortalarından Xəzərin Azərbaycan sahilində xarici sərmayəçilərə açıq elan edilərək, dövlətin iqtisadi-ticarəti imkanları genişləndirilmiş, demokratik dövlət quruculuğunda uzunmüddətli təcrübəyə malik qərb dəyərlərinə üstünlük verilərək müxtəlif institutlar yaradılmış, sosial sabitlik və rifah formalaşdırılmışdır.

Tədqiqat işində problemə Rusiya, İran və Türkiyə kimi ənənəvi üçlüyün region daxili proseslərə təsiri kontekstində baxılmışdır. Bu dövlətlər öz sələflərinin simasında tarix boyu burada formalaşmış kiçik dövlətləri əsarətdə saxlamışdır. Bu gün də, bu tendensiyanı yeni şəraitə uyğun müasir vasitələrlə davam etdirmək niyyətləri, bilavasitə öz təhlükəsizliyi nəminə sərhədləri yaxınlığında “sabit” mühit formalaşdırmaq istəyi təbii bir instinktdir. Belə ki, həm

iqtisadi, həm də strateji maraqlarının təminatında mühüm rol oynayan bu regionun qərbə integrasiya siyasəti ilə razılaşa bilməyən Rusiya daim müxtəlif maneələr yaradaraq, bu prosesi əngəlləməyə səy göstərir. Xəzər hövzəsinin neft və qaz resurslarına şərik olaraq və əsas tranzit ölkəyə çevrilmək, bütün enerji-kommunikasiya sisteminin istiqamətini Cənuba keçirmək İranın regiona dair siyasətində prioritetlik təşkil edir. Rusiya və İranın regionda nüfuzunu zəiflətmək məqsədilə Türkiyənin mövqeyi cəlbədicə görünə də, qərb onun Mərkəzi Asiya dövlətlərini etnik və dini yaxınlıqdan istifadə edərək öz ətrafında birləşdirməsinə və beləliklə də Avropada öz mövqeyini daha da gücləndirməsinə heç bir vəchlə yol verə bilmir.⁶

Regionda Rusiya və İranın mövqeyinin bəzi məqamlarda nisbətən uzlaşdığı nəzərə çarpır: qərbin, xüsusilə ABŞ-ın bölgədə nüfuzunun artması hər iki dövlətin iqtisadi və geosiyasi maraqları ilə ziddiyyət yaradır; Türkiyənin regionda güclənməsi, onunla bir çox cəhətlərdən tarixən yaxın olan dövlətlərlə münasibətlərin intensivləşməsi, vahid türk toplumu yaranma ehtimalı, bunun da hər iki dövlətin ərazisində məskunlaşmış türk xalqların milli oyanışına səbəb ola bilmə riski hər iki dövlətin mənafeələrinə ziddir və s.

ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətinin formalaşmasına həsr olunmuş **ikinci yarımfasıldə** ilk olaraq ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlər sistemində tarixi proseslərin müşahidəçisi və iştirakçısı olaraq fəaliyyəti, Cənubi Qafqaz regionuna dair marağının formalaşmasına təsir edən amillər işıqlandırılmışdır.

ABŞ İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropanın dirçəlməsinə yardım edərək, öz maraqları çərçivəsində siyasi və iqtisadi bir sistem formalaşdırmağa nail olmuşdusa, SSRİ-nin süqutundan sonra növbə postsovet məkanının idi. Soyuq müharibə illərində kommunizmdən “qorunmaq” kimi ifadə olunan yanaşma, global miqyasda “demokratiya və iqtisadi azadlığın yayılması” doktrinası ilə əvəz olunmuşdu.⁷

⁶ Həsənov Ə.M. Müasir Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik, Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı. 2005, 752 s., səh. 562

⁷ Согрин В.В. США в XX-XXI веках: Либерализм, Демократия, Империя. Москва: Издательство Весь Мир. 2015. 592 с., 481 с.

ABŞ-ın Cənubi Qafqaza dair siyasəti mərhələlərlə formalaşırdı: 1991-1994-cü illər ərzində region ABŞ-ın xarici siyasətinin “zəngin qayğıları” sayəsində xüsusi əhəmiyyətə sahib ola bilməmişdir; 1994-cü ildən etibarən regionun neft sənayesinə sərmayə axını güclənmiş və mövqelər uğrunda mübarizə nəzərə çarpmağa başlamışdı, xüsusilə enerji resurslarının Avropa bazarlarına daşınma marşrutları uğrunda ABŞ və region dövlətləri arasında qızğın rəqabət artmışdı; 2001-ci ildən etibarən isə ABŞ-ın qlobal antiterror əməliyyatlarının həyata keçirilməsi istiqamətindəki fəaliyyətində regionun tranzit əhəmiyyəti önə çıxmışdır və artıq geostrateji maraqlar iqtisadi maraqları üstələmişdir; 2008-ci ilin avqust müharibəsi, 2014-cü ilin Krım böhranı kimi hadisələrə səbəb olan Rusiyanın region və yaxın ərazilərdəki fəallığı ABŞ-dan iqtisadi və strateji maraqlarını qorumaq naminə regionda daha ehtiyatlı siyasət yürütməyə tələb edirdi. Lakin alternativ enerji mənbələrinin kəşf edilməsi, neft və qaz resurslarının qiymətlərində enişin müşahidə olunması, NATO-nun Əfqanıstan əməliyyatlarına maddi-texniki dəstəyin azaldılması kimi faktorlar əksinə regionun əhəmiyyətini bir qədər aşağı salmışdır.⁸ Habelə, ABŞ-ın Yaxın Şərq və Şimali Afrika regionlarında vəziyyətin sabitləşdirilməsinə dair həyata keçirdiyi fəal müdaxilənin uğursuzluğa düşər olması, beynəlxalq terrorizmlə güclü mübarizə aparılmasına baxmayaraq, dünyanın müxtəlif ərazilərində hər gün baş verən terror aktları və çoxsaylı insan ölümü ilə müşayiət olunan proseslər ümumilikdə ABŞ-ın qlobal liderlik imicini zədələməkdədir və bu kimi amillər də Cənubi Qafqaz regionuna kifayət qədər maraq göstərə bilməməsinin səbəblərindən sayıla bilər.

“ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətlərinin əsas inkişaf istiqamətləri” adlanan ikinci fəslin ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin xarakteri və perspektivlərinə həsr olunmuş I yarım-fəslində iki dövlət arasında münasibətlərin yaranmasından bu günə kimi mövcud durumun, əldə edilmiş nailiyyətlər və qarşıda duran problemlərin qısa tarixcəsinə nəzər yetirilmişdir.

⁸ Corboy D., Kauzlarich R. & Kenneth Y. The Next Crisis You're Not Watching: Don't Ignore the South Caucasus, November 17, 2015 <http://www.nationalinterest.org/feature/the-next-crisis-youre-not-watching-dont-ignore-the-south-14366>

Qeyd edilmişdir ki, ilk əlaqələrin yaranması hələ XIX əsrə, yəni Azərbaycanda neft sənayesinin inkişaf etməyə başladığı dövrə təsadüf edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanında da ikitərəfli əlaqələrin yaradılmasına cəhdlər edilmiş, lakin bir çox maneələr-Avropa dövlətlərinin Amerikaya nisbətən daha əvvəl burada möhkəmlənməsi, Cənubi Qafqaz dövlətlərinin Rusiyanın bir hissəsi kimi qəbul edilmələri, həmçinin hələ o dövrdən mövcud olan erməni lobbisinin təbliğatı ilə üzləşmişdi.⁹

SSRİ-nin süqutundan sonra ABŞ və Azərbaycan Respublikası arasında diplomatik münasibətlər qurulmuşdu. Lakin Amerika siyasi dairələrinin Azərbaycan haqqında təsəvvürləri ermənilərin dili ilə formalaşdığından, Ceyms Beyker, Nikolas Sangoya, Denis de Konsi kimi ABŞ rəsmilərinin Azərbaycanı ziyarət edərək, burada durumu araşdırmaq cəhdləri 1992-ci ilin oktyabrında “Azadlığa dəstək aktına 907-ci düzəliş”in qəbulunun qarşısının alınmasında yetərsiz olmuşdur. Münasibətlərin ilk illərdə belə maneələrlə rastlaşmasına baxmayaraq, 90-cı illərin ortalarından etibarən prezident Heydər Əliyevin uğurlu diplomatiyası sayəsində ikitərəfli münasibətlərdə intensivlik hiss olunmuş, çoxsaylı iqtisadi müqavilələrin imzalanması ilə yanaşı, sosial, mədəni, elmi və digər sahələri də əhatə edən əməkdaşlığın inkişafına zəmin yaratmışdır.

2002-ci ildə ABŞ-ın başçılıq etdiyi beynəlxalq terrorizmlə mübarizə kompaniyasına qoşulan ilk müsəlman dövlətlərindən biri olaraq Azərbaycan “907-ci düzəliş”in dondurulması ilə mükafatlandırılmışdır.¹⁰ Ümumiyyətlə, 2000-ci ilin ortaları ikitərəfli münasibətlərin bar verən dövrü kimi yadda qalmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum layihələrinin işə düşməsi, Azərbaycan sülhməramlılarının NATO əməliyyatlarında fəal iştirakı, “907-ci düzəliş”in dayandırılması, Azərbaycan Respublikasının prezidenti

⁹ Topçubaşov Ə. Paris məktubları. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sülh Nümayəndə Heyəti Sədrinin Azərbaycan Hökumətinə məlumatları [mart 1919-noyabr 1919]. Bakı: Azərnəşr, 1998. 120 s., səh. 46; Bünyadov Z., Yusifov Y. B. Azərbaycan tarixi, I cild, ən qədim zamanlardan XX əsrədək. Bakı: Çıraq. 2005. 720 s., səh. 633

¹⁰ Paşayev H.M. Yüksəkliyə doğru: Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı ilk səfirinin seçilmiş məqalələri. Bakı: Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti. 2008. 339 s. səh. 228

İlham Əliyevin ABŞ-a rəsmi səfəri və s. məhz bu dövrə təsadüf edirdi.

Müəllif qeyd etmişdir ki, 2000-ci illərin sonuna doğru isə yenidən dövlətlərarası münasibətlərdə soyuqlaşma nəzərə çarpmağa başlamışdır. 2009-cu il Türkiyə və Ermənistan arasında diplomatik münasibətlərin bərpası və sərhədlərin açılması istiqamətindəki proseslərə ABŞ-ın verdiyi dəstək, 2010-cu ildə Vaşinqtonda Nüvə Təhlükəsizliyi üzrə Zirvə görüşünə dövlət başçımızın dəvət almaması, ABŞ-ın Azərbaycanda diplomatik təmsilçiliyinin bir ilə yaxın müddətdə müvəqqəti işlər vəkili səviyyəsində qalması, “907-ci düzəliş”in tamamilə ləğv olunmaması və s. kimi məsələlər ikitərəfli münasibətlərin enişə yuvarlanmasına səbəb olmuşdur.

2012-2014-cü illərdə “ABŞ-Azərbaycan: gələcəyə baxış” adı altında təşkil olunmuş forumlar isə ikitərəfli münasibətlərə yeni düzən vermişdir. Forumlarda ikitərəfli tərəfdaşlığın iqtisadi, siyasi, təhlükəsizlik və digər sahələrdə inkişafına dair müzakirələrlə yanaşı, Azərbaycanın regionun sabitliyində, enerji təhlükəsizliyində, mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafında oynadığı rolu, habelə insan kapitalının inkişaf etdirilməsində həyata keçirtirdiyi tədbirləri bir çox ABŞ diplomatları tərəfindən xüsusilə alqışlanmışdır.

2015-ci il konqresmen K.Smitin “Azərbaycan Demokratiya Aktı-2015” layihəsini irəli sürməsi ilə yadda qalmışdır. Bu layihəyə əsasən Azərbaycanın rəsmi dövlət xadimlərinə viza verilməsi məhdudlaşdırılmalı idi. Bu cür düşünülməmiş layihələrin ikitərəfli münasibətlərə vura biləcəyi zərəri nəzərə alan ABŞ-ın Müdafiə və Enerji Nazirliklərinin Azərbaycan lehinə çıxış etməsi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ABŞ-da rəsmi səfirliyinin birgə söyləri sayəsində həmin qanun layihəsinin qəbulu prosesi dondurulmuşdur.

2016-cı ilin aprel ayında Vaşinqtonda təşkil olunmuş Nüvə Təhlükəsizliyi üzrə toplantıya Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin dəvət alması ikitərəfli münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsində davam etməsini bir daha sübut etmişdir.

“İqtisadi əməkdaşlığın inkişafı və beynəlxalq layihələrin reallaşdırılmasında Azərbaycanın yeri və rolu” başlığı altında təqdim olunan ikinci yarımfəsil əsasən ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf istiqamətlərinin təhlilinə həsr olunmuşdur.

90-cı illərin əvvəllərində iki dövlət arasında münasibətlər Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Ticarət və İnkişaf Agentliyi, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi maliyyə qurumları vasitəsilə həyata keçirilirdi. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının düşdüyü ağır siyasi, iqtisadi və hərbi durum şəraitində dövlətimizə iqtisadi və demokratik islahatların həyata keçirilməsi prosesinə dəstək vermək məqsədilə maliyyə yardımlarının ayrılması mühüm bir addım idi.¹¹

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişafında 1996-cı ildən fəaliyyətə başlamış ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası xüsusi rol oynamışdır. İki dövlət arasında daha səmərəli iqtisadi münasibətlər mühitinin inkişafını təmin etmək məqsədilə 2007-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-ABŞ Hökumətlərarası Komissiyası yaradılmışdır. Bu, ikitərəfli münasibətlərin əməkdaşlıq səviyyəsindən tərəfdaşlıq səviyyəsinə transformasiya etməsinə işarə idi.

ABŞ-Azərbaycan ikitərəfli münasibətlərinin formalaşmasına təkan verən əsas amil neft olmuşdur. Ümumilli lider Heydər Əliyevin əvəzolunmaz əməyinin, yorulmaz səylərinin nəticəsi olan 1994-cü ildə imzalanmış və ABŞ-ın “Amoko”, “Penzoyl”, “Mak Dermott” kimi iri neft şirkətlərinin pay aldığı “Əsrin Müqaviləsi” sayəsində ABŞ-ın nəinki Azərbaycana, o cümlədən regiona dair həyata keçirdiyi siyasəti transformasiyaya səbəb olmuş, artıq Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycan Respublikası ABŞ-ın xüsusi marağında olan dövlətə çevrilmişdir.¹² 2005-ci ildə məhz ABŞ-ın dəstəklədiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə dünya bazarına çıxışın əldə edilməsi, birgə səylərin böyük qələbəsi hesab oluna bilər. Bununla da, ABŞ regionda digər rəqiblərini sıxışdıraraq, öz mövqeyini təmin edə bilmişdi.

Yaxın gələcəkdə nəzərdə tutulan Şahdəniz-2 layihəsi də ABŞ-ın diqqət mərkəzindədir. Bu layihə həm Cənubi-Şərqi Avropa ölkələrinin Rusiya qazından, ekoloji cəhətdən zərərli daş kömürdən asılılığını azaltdığına, həm də Rusiyanın postsovet məkanında Qaz

¹¹ Əliyev Heydər Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cilddə, kitab 8. Bakı: Azərneşr, 1998, 488 s., səh. 166

¹² Əliyev H.Ə. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Dördüncü cild. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı. 1997. 480 s., səh. 67

İxrac edən Dövlətlərin Forumunu yaratmaq istəyinə əngəl yaratdığına görə ABŞ üçün əhəmiyyətli hesab olunur.

Dissertasiyanın **“Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində ABŞ-Azərbaycan Respublikası əməkdaşlığı”** kimi ifadə olunan **üçüncü fəslin “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ABŞ-in mövqeyi”** adlandırılan I yarım fəslində ilk öncə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixi aspektdən araşdırılmış və ABŞ-in münaqişəyə dair həyata keçirdiyi qeyri-müəyyən davranışın təhlil edilməsinə cəhd göstərilmişdir.

90-cı illərin əvvəllərində ABŞ-in münaqişəyə dair mövqeyi Azərbaycan həqiqətlərini əks etdirmirdi. Belə ki, ABŞ dövlət rəsmilərinin bəyanatlarında Azərbaycanın müharibədə rolu tənqid olunurdu. “Azadlığa dəstək aktı”na “907-ci düzəliş” də məhz həmin dövrün “bəhrəsi” idi. Lakin, bu mövqeyin “907-ci düzəliş” qədər ağır məzmunlu olacağı ağlasığmaz idi. Azərbaycan təcavüzə məruz qalan dövlət olduğu halda təcavüzkar hesab olunaraq, ABŞ-in dövlət səviyyəsində yardımından məhrum edilmişdi.¹³

Dövlətimizi narahat edən digər məsələ, ABŞ Konqresinin uzun illər boyu (1999-2013) Dağlıq Qarabağdakı qanunsuz rejimə milyonlarla dollar maliyyə yardımı ayırması ilə bağlı idi. Humanitar xarakterli də olsa ayrılan maliyyə vəsaitləri münaqişənin həlli prosesini ləngidən faktorlar sırasında idi. Dağlıq Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın sərhədləri çərçivəsində yerləşir və Azərbaycan dövlətinin icazəsi olmadan burada hər hansı bir fəaliyyət beynəlxalq hüququn dövlətin daxili işlərinə qarışmamaq kimi prinsipinə ziddir.

ABŞ-in Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində mövqeyini birbaşa da olmasa, bilvasitə ifadə edən məsələlər sırasında ABŞ-da “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın ofisinin fəaliyyət göstərməsini, Amerikanın ayrı-ayrı ştatları səviyyəsində “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın “müstəqilliyinin” tanınması haqqında qəbul edilən qərarları da qeyd etmək olar. Belə ki, 2014-cü il may ayında 40 mindən çox erməninin məskunlaşdığı Kaliforniya

¹³ Section 907 of the Freedom Support Act: What Is It?

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai143_folder/143_articles/143_section_907_what.html

ştatının Senatu da bu cür qərar qəbul etmişdir. Bununla da ABŞ-da “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın “müstəqilliyini” tanıyan ştatların sayı artıq 5-ə çatmışdır.

Ümumiyyətlə, hal-hazırda beynəlxalq aləmdə tətbiq olunan ikili standartlar beynəlxalq sistemin böhranından xəbər verir. Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən çoxsaylı sənədlər, yaxud da ki, Ermənistanın Rusiya və İranla isti münasibətləri, ərazisində rus bazalarını yerləşdirməsi və s. digər faktlar ABŞ-ın Ermənistanı təcavüzkar dövlət olaraq tanımasına kifayət etmir. “Münaqişəyə diqqətsizlik Birləşmiş Ştatlar, o cümlədən Avropa üçün baha başa gələ bilər. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanması Birləşmiş Ştatlar üçün bir tərəfdən Avropa tərəfdaşlarının enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir, digər tərəfdən NATO-nun üzvü olan Türkiyənin münaqişəyə cəlb olunma riskini azaldır.”¹⁴

“ATƏT, BMT, NATO çərçivəsində əməkdaşlıq” kimi qeyd olunan **ikinci yarımfişildə** əsasən bu təşkilatların münaqişəyə dair mövqeyi təhlil olunmuşdur. 90-cı illərdən etibarən Azərbaycan Respublikası münaqişənin beynəlxalq formatda həllinə ümid edərək, bir çox təşkilatlarla əlaqələr yaratmışdır. 1992-ci ildə ATƏT-in tərkibində məhz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində fəaliyyəti birləşdirmək üçün ABŞ-ın da daxil olduğu Minsk Qrupu yaradılmışdır.¹⁵ 1997-ci ildən, yəni ABŞ-ın Rusiya və Fransa ilə birgə həmin qrupa həmsədrlik etdiyi dövrdən, qrup tərəfindən bir neçə təklif planı irəli sürülmüşdür. Lakin bir çox səbəblərdən bu layihələrin reallaşması baş tutmamışdır.

2000-ci illərdən danışıqlar prosesi bərpa edilmiş, məhz Birləşmiş Ştatların təşəbbüsü ilə Vaşinqtonda konkret nəticəsi olmasa da belə yeni formatda- prezidentlər səviyyəsində ikitərəfli görüşlər keçirilmişdir. 2001-ci ildə ABŞ dövlət katibi Kolin Pauelin

¹⁴ Gottesman E. America Must Stop Ignoring the South Caucasus. June 11, 2015 <http://www.nationalinterest.org/blog/the-buzz/america-must-stop-ignoring-the-south-caucuses-13093>

¹⁵ Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). Ensiklopedik nəşr. Bakı: Letterpress. 2012. 912 s., səh. 102

təşəbbüsü ilə də Ki Vest şəhərində iki dövlət başçısı arasında görüş təşkil olunmuş, lakin bu cür fəal cəhdlər də uğursuzluqla qarşılaşmışdır. Son illərdə münafişənin həlli istiqamətində Praqa prosesi, Madrid prinsipləri adını almış mərhələlər də problemin həlli prosesinə heç bir yeni təkan verməmişdir.

Bu prosesdə vasitəçi dövlətlər daim münafişə apararı iki tərəfin ümumi razılığa gəlməli və müəyyən güzəştlərə getməli olduğunu bəyan edirlər. Dövlətimizin sərhəd toxunulmazlığı və ərazi bütövlüyü Ermənistan dövləti tərəfindən pozulduğu məlum olduğu halda hansı əsasla Azərbaycan tərəfindən kompromis tələb olunduğu maraqlıdır.

Müəllif qeyd etmişdir ki, münafişənin tənzimlənmə prosesinə bu qədər zaman və maliyyə vəsaitləri sərf edilməsinə baxmayaraq, vasitəçilik edən tərəflər arasındakı gərginlik və Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi prosesin dondurulmasına gətirib çıxartmışdır.

ABŞ-ın nüfuz sahibi olduğu digər bir təşkilat BMT-dir. Təşkilatın Nizamnaməsinə əsasən qurumun əsas vəzifəsi beynəlxalq sülhü qorumaq və bu məqsədlə təcavüz hərəkətlərinə və ya sülhün pozulmasına yönəlmiş digər pozuntulara qarşı təsirli kollektiv tədbirlər həyata keçirməkdir.¹⁶ BMT Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsi ilə bağlı 7 bəyanat və 4 qətnamə qəbul etmişdir. Şuranın daimi üzvü olan dövlətlər, o cümlədən ABŞ Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınmasına razılıq verməyərək, münafişənin ATƏT-in Minsk prosesi çərçivəsində həll olunması mövqeyini seçdilər.¹⁷ Bununla da, təşkilatın Nizamnaməsinə uyğun qəbul olunan qətnamələrlə təsdiqlənən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipi hələ də təmin olunmur və erməni təcavüzü davam etməkdədir.

Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) da Azərbaycan Respublikasının fəal əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar sırasındadır. Alyansın postsovet məkanındakı proseslərə müdaxilə etməsinin səbəbi bu ərazidə yaranmış yeni dövlətlərdə milli və etnik zəmində

¹⁶ Charter of the United Nations, Chapter I: Purposes and Principles.

Article 1-2, <http://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

¹⁷ Həsənov Ə.M. Azərbaycan geosiyasəti. Dərslik, Bakı: Zərdabi LTD MMC. – 2015. 1056 s., səh. 844

baş verə biləcək qarşıdurmaların, dövlətlər arasında ərazi münaqişələrinin ümumilikdə global sülhə potensial təhdid ola biləcəyini anlaması və bu cür halların aradan qaldırılması üçün bu ölkələrdə siyasi, iqtisadi, demokratik islahatların həyata keçirilməsinə davamlı dəstək verməsidir. Beynəlxalq təcrübədə NATO-nun münaqişələri aradan qaldırmaq, sülh yaratmaq istiqamətində həyata keçirdiyi güc tətbiq etmə mexanizmlərini də İraq, Kosovo, Əfqanıstanın timsalında müşahidə etmişik. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə gəldikdə isə Alyans daim Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdığını və münaqişənin ATƏT formatında həllini dəstəklədiyini bəyan edir.

Nəticədə tədqiq edilən problemlə bağlı ümumiləşdirilmələr aparılmış, Cənubi Qafqaz regionunda nüfuz dairələri uğrunda gedən mübarizənin perspektivləri işıqlandırılmış, ABŞ-ın regiona dair gələcək planları təhlil edilmiş, ABŞ-Azərbaycan Respublikası münasibətlərində həllini gözləyən problemlərlə bağlı yekun müddəalar irəli sürülmüşdür.

ABŞ-ın Azərbaycana dair siyasətində enerji, demokratiya və təhlükəsizlik kimi prioritet sahələrin fərqləndiyi qeyd edilmişdir. Hazırda neft sənayesi, enerji layihələri və təhlükəsizliyi, terrorizmə qarşı mübarizə kimi sahələrdə əməkdaşlıq yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməkdədir. Demokratik dövlət quruculuğu prosesi də daim təkmilləşdirilməkdədir. Azərbaycan xarici siyasətinin qarşısında duran, regional və global sülhə şübhə altında saxlayan əsas məsələ isə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi olaraq qalır. Deməli, diqqəti daha çox təhlükəsizlik məsələlərinə cəlb edərək, ABŞ-ı bu münaqişənin həllində daha qətiyyətli addımlar atmağa sövq etmək məqsədəuyğundur. Dövlətimiz münaqişənin həlli istiqamətində onun dəstəyinə və daha təsirli tədbirlər görəcəyinə ümid bəsləyir.

Dissertasiyanın məzmunu müəllifin nəşr edilmiş aşağıdakı

işlərində öz əksini tapmışdır:

1. ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətini şərtləndirən amillər // Özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), İnsan Hüquqları İnstitutunun doktorant və dissertantlarının elmi nəşrləri, Bakı, 2012, s. 120-128.

2. ABŞ və İranın Cənubi Qafqazda geosiyasi maraqları və Azərbaycan // AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, Dirçəliş-XXI əsr, Bakı, 2012, noyabr-dekabr/171-172, s.196-206.

3. ABŞ-Azərbaycan münasibətləri NATO çərçivəsində //AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, NATO-nun yeni strateji konsepsiyası və Cənubi Qafqazda Təhlükəsizlik çağırışları mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 2013, s. 68-70.

4. ABŞ-da erməni lobbisinin fəaliyyəti // AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, “Soyqırım və terror erməni ideologiyasının əsas amilləri kimi” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 2013, 4 aprel, s. 85-86.

5. ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinə soyuqluq gətirən amillər // Tarix və onun problemləri, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2013, № 2, s. 381-387.

6. ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni lobbisinin anti-türk, anti-azərbaycan siyasəti // AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, Dirçəliş-XXI əsr, Bakı, 2013, dekabr/180, s. 205-213.

7. ABŞ-da fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatları // Özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda. AMEA İnsan Hüquqları İnstitutunun doktorant və dissertantlarının elmi nəşrləri, Bakı, 2013, s.180-189.

8. ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu // Azərbaycan Dövlət İdarəçilik Akademiyası, “Heydər Əliyev Azərbaycanın Milli dövlətçilik siyasətinin banisidir” mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfransının materialları, Bakı, may, 2014, s. 63-71.

9. Immigration to the United States and Diasporas // Azərbaycan Respublikasında Miqrasiya siyasəti və insan hüquqları mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, Bakı, aprel, 2014, s.104-106.

10. Beynəlxalq terrorizmlə mübarizə müstəvisində ABŞ-Azərbaycan əməkdaşlığı // Beynəlxalq Hüquq və İntegrasiya Problemləri (elmi-analitik və praktiki jurnal), Bakı Dövlət Universiteti, № 4 (36), 2013, s. 265-272.

11. ABŞ-ın xarici siyasət strategiyasında Cənubi Qafqaz // Tarix və onun problemləri, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2014, № 2, s. 253-259.

12. Oil factor in the formation of the US-Azerbaijani relations and effective use of oil revenues // Asian Social Science, Vol. 11, No 2, January 2015, Canadian Center of Science and Education, pp. 219-224.

13. NATO-ATƏT əməkdaşlığının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanma prosesinə potensial təsir imkanları // NATO-nun 2016-cı il Varşava Sammiti: imkanlar və gözləntilər mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. AMEA, İnsan Hüquqları İnstitutu, Bakı, mart, 2016, s.161-167.

14. The Nagorno-Karabakh conflict and the US' position on the conflict // Гілея, Науковий вісник збірник наукових праць, 113/ №10, Київ-2016, pp. 440-444.

Хатира Фарзали кызы Гейдарова

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ США И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ США НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

Резюме

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, шести параграфов, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, освещается степень разработанности проблемы, определяется цель и задачи исследования, раскрываются его научная новизна, теоретическая и практическая значимость.

В первой главе - «Политика США на Южном Кавказе в постсоветский период» анализируются геополитическое положение Южного Кавказа после распада биполярного мира, нынешнее состояние и внешне-политические приоритеты трех небольших Южно-Кавказских государств, а также факторы, определяющие место Южного Кавказа во внешней политике США.

Во второй главе - «Основные направления развития отношений между США и Азербайджанской Республикой» анализируются характер и перспективы отношений между двумя странами, обосновывается важность американо-азербайджанского сотрудничества в экономической области, определяется важная роль Азербайджана в реализации международных проектов.

В третьей главе - «Взаимоотношения США с Азербайджанской Республикой в рамках международных организаций в процессе урегулирования армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского конфликта» рассматривается сотрудничество двух государств в рамках ОБСЕ, ООН и НАТО по урегулированию армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского конфликта и позиция США по данной проблеме, анализируются двойные стандарты, с которыми сталкивается Азербайджанская Республика.

В Заключении подводится итог проведенной диссертационной работы и на основе обобщений даются прогнозы по перспективам развития отношений между Азербайджаном и США.

Khatira Farzali gizi Heydarova

THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES OF AMERICA AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF US POLICY IN THE SOUTH CAUCASUS

Summary

The research work includes introduction, three chapters, six paragraphs, conclusion and references.

The introduction states the relevance of the theme of the research, highlights degree of scrutiny of the topic, defines its goals and objectives and reflects the scientific novelty and practical significance of the study.

The first chapter of the dissertation entitled "US policy in the South Caucasus in the post-Soviet period" analyzes the geopolitical situation of the South Caucasus after the collapse of the bipolar world, the current state and foreign-policy priorities of three small South Caucasus states, as well as the factors that determine the region of the South Caucasus in the United States foreign policy.

The second chapter named "The main directions of development of relations between the United States and the Republic of Azerbaijan" analyzed the character and prospects of relations between the two countries, the importance of US-Azerbaijan cooperation in the economic field, investigated the US-Russia-Iran rivalry for spheres of influence and export of oil in the region, determined the important role of Azerbaijan in international projects.

In the last chapter- "US-Azerbaijan cooperation within the international organizations: the United States position on the issue of Nagorno-Karabakh conflict" is considered cooperation between the two states in the framework of the OSCE, UN and NATO to settle the Armenian-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict and biased position of the US on this problem, the double standards that facing the Republic of Azerbaijan are also analyzed.

Common results of the research are summarized in the conclusion, given forecasts for the prospects of development of the future relations between Azerbaijan and the United States.

Формат: 60x84 ¹/₁₆. Тираъ 100. Сифариш № 69

«Елм вя Тяцсил» няириййат-полиграфийа мцяссисяси